

KAPRONCZAY KÁROLY*

A magyar szabadságharc egészségügyi szervezete, intézményi rendszerei

A magyar szabadságharc 150. évfordulója alkalmat ad áttekinteni az 1848/49-es eseményeket, újból értékelve azt az erőfeszítést, amit a magyar orvostársadalom magára vállalt, példaképet állítva az utókornak. Már a reformkor megújító politikai küzdelmében is ott találjuk a magyar orvostársadalom több kiválóságát, küzdve a hazai orvostudomány átszervezéséért, az orvosi közigazgatás felemeléséért, de ott voltak a nyelvújítás, az anyanyelvi szaksajtó megteremtésénél is. A nem nagy létszámú magyar orvostársadalom ezekben az években elsősorban szakmai feladatai megoldásán munkálkodott, a politika csak másodrendű kérdés volt számára. Az emlékiratok tanúsága szerint 1847-ben senki nem gondolt arra, hogy az 1848 februárjában Franciaországból kiindult forradalom átforgassa Európát középső és déli részének életét, megroppantva a Szentszövetség hatalmát, s a nemzeti függetlenség kivívása mellett a polgári átalakulásért tízezrek áldozták majd életüket.

A pesti márciusi forradalom, a Habsburg Birodalomban gyorsan zajló forradalmi események Bécsben a magyar alkotmány elismerésére, az első felelős magyar minisztérium kinevezésére kényszerítette. Ez utóbbi lehetőséget biztosított az ország egészségügyi kormányzatának átforgására, az orvostudomány reformjának megvalósítására. A magyar orvostársadalom aktivitását jellemzi, hogy még a magyar kormány hivatalba lépése előtt, 1848. április 23-án „Az álladalmi közegészségügyi és orvosi ügyekről hazánkban” címmel javaslatot fogalmazott meg, amely részletesen szólt az orvostudomány reformjáról, a különböző orvosi hivatalok átalakításáról stb. Ettől függetlenül a Batthyány-kormány első intézkedései között szerepelt az egészségügyi kormányzás átalakítása: az 1848. április 29-én megjelent rendelete szétválasztotta az orvostudományi ügyeket az általános orvosi egészségügyi igazgatási kérdésektől. **Balassa Jánost**, a pesti orvosi kar sebésztanárát kinevezték az orvosi kar igazgatójává, egyben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanulmányi osztálya tanácsosává, később vezetőjévé. A megszüntetett Helytartótanács egészségügyi osztályának feladatát a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium alá rendelte, ahol **Stáhly Ignác** – az áprilisi törvények életbeléptetéséig országos főorvos, a Helytartótanács egészségügyi osztályának vezetője – vezetésével e célra osztályt szerveztek. Stáhly hivatalosan lemondott addigi tisztségeiről, hogy elősegítse a szakosított egészségügyi kormányzás kibontakozását. Igaz, feladat körének az orvostudományi foglalkozó területét Balassa János vette át a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, míg országos főorvossá **Sauer Ignácot** (1801–1863) nevezték ki. Sauer Ignác Stáhly

* Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 1023 Budapest, Török utca 12.

helyettese lett a minisztériumban. Az új egészségügyi irányítási forma több lehetőséget biztosított a szakosított orvos-egészségügyi kormányzásra. Az új osztályon a közegészségügy minden kérdésével külön-külön szakember foglalkozott, akik munkáját az országos főorvos irányította, majd az ügyeket az osztályigazgató (Stáhly) terjesztette a miniszter elé, képviselte a döntéseket más minisztériumokkal szemben.

1848 tavaszán rendkívül fontos intézkedéseket hoztak a gyógyszerészeti ügyekben. Kiadták a kuruzslást, a prostitúciót érintő rendeleteket, szabályozták a kórházi életet, megbíztak egy bizottságot az országos tébolyda megszervezésére stb. A polgári egészségügyet átformáló intézkedések mellett rendkívüli intézkedéseket kellett tenni a kolera- és tifuszbajjárvány megfékezésére. Életre hívták az Országos Koleraügyi Választmányt, amely 1848 júliusától tett szigorú intézkedéseket a járvány elszigetelésére.

A magyar szabadságharc egészségügyi szervezésének legizgalmasabb területe a katonai orvosi szolgálat felállítása volt. Az 1848 áprilisi törvények életbelépése előtt az országos főorvosnak nem volt beleszólása a magyar korona területén tartózkodó császári és királyi haderő katonai orvosi és betegellátási kérdéseibe, kivéve, ha erre a bécsi főparancsnokság külön utasította, illetve a felkelt nemesi hadak orvosellátását és tábori betegellátását kellett biztosítani. Ez utóbbi 1812 óta nem jelentett gondot, hiszen a reguláris császári haderő mellett nem vették igénybe a korszerűtlen, „felkelő nemesi hadak” segítségét. Ennek következtében az országos főorvos katonai orvosi feladatköre (tábori főorvosi tisztségben) formális lett. Amikor 1848. április végén megalakult az Ipar-Kereskedelmi Minisztérium kebelén belül az egészségügyi osztály és Sauer Ignácra ruházták át az országos főorvosi tisztséget, nem tisztázták katonai orvosi feladatait. A nemzetőrség első 10 főorvosát és 30 alorvosát még Sauer nevezi ki, követve a régi gyakorlatot, de magában hordva a későbbi konfliktusokat. A **Jellasics**-féle betörés idején Sauer Ignácot 1848. szeptember 20-án a nemzetőrség igazgatófőorvosává nevezték ki, igen rövid időt adva egy hatékony tábori orvosi-egészségügyi szolgálat kialakítására.

A Jellasics felett aratott győzelem után az Országos Honvédelmi Bizottmány katonai ügyekben függetlenítette magát a bécsi Hadügyminisztériumtól, és erőteljesen megindította a honvédség szervezését. A szervezés során külön hangsúlyt helyeztek a honvédorvosi kar felállítására, a katonai egészségügy szervezetének, anyagi és felszerelési feltételeinek megteremtésére. 1848. október 13-án – **Kossuth Lajos** javaslatára – a Honvédelmi Minisztérium Stáhly Ignácot – tábori főorvosi rangban – a szerveződő honvédorvosi kar élére állította, egyben megbízta a minisztérium kebelén belül felállítandó egészségügyi osztály megszervezésével. Ezzel az intézkedéssel szétválasztották a polgári és a katonai egészségügyet, a nemzetőrséget a HM felügyelete alá helyezték, egyben Sauer Ignácot felmentették addigi tisztségéből és Stáhly utódjának nevezték ki a polgári egészségügy területén. A polgári és a katonai egészségügy észszerű szétválasztása nemcsak a két kiváló férfi hatásköri súrlódásait szüntette meg, hanem reményt ébresztett mindkét terület egészséges fejlődésére. Igaz, a következő hónapok inkább a honvédegyeszségügy megteremtését szorgalmazták, amely területen Stáhly Ignác – idős kora és betegsége ellenére – rendkívüli munkát végzett. Felhívására – bizonyítva a magyar orvostársadalom hazafias érzelmeit – közel 300 orvos és sebész jelentkezett, így a pesti orvosi karon megindult a honvédorvosi tanfolyam. Stáhly névéhez fűződik a tábori kórházak első hálózatának felállítása, a honvédorvosi kar kinevezése, a feladatkörök pontos elkülönítése és meghatározása. Rövid két hónap alatt – november–december – teremtdött meg a honvédség egészségügyi ellátásának alapja, amelyre már Debrecenben felépülhetett az ütőképes szervezet. Az 1848 őszen „felállított” honvédorvosi karban csak kisebbséget jelentett a császári hadseregéből átlépett katonai orvosok száma, zömében olyanok jelentkeztek, akiket elsősorban hazafias érzelmeik készítettek katonai szolgálatra.

A Windischgrätz csapatai elől visszavonuló magyar honvédsereg 1848. december 31-én feladta Pestet, és a Tisza vonalán rendezkedett be védelemre. A Honvédelmi Minisztériumot Stáhly Ignác betegsége miatt nem követte (1849. áprilisában meghalt), de az általa szervezett egészségügyi osztály – **Töltényi János** törzsorvos vezetésével – Debrecenben azonnal megkezdte munkáját. A polgári egészségügyi osztály szétszóródott, szerepét a honvéd-egészségügyi terület vette át. Stáhly Ignác utódjának kiválasztása rendkívül fontos feladat lett, hiszen nemcsak az új helyzetben

kellett a szolgálatot stabilizálni, hanem a továbbfejlesztés programját is kidolgozni és végrehajtani kellett. Kossuth Lajos és **Mészáros Lázár** hadügyminiszter végül Flór Ferenc törzsorvos (1809–1871) mellett döntött. 1948. január 22-én hivatalba lépett **Flór Ferenc** – a szabadságharc legfontosabb időszakában úrrá lett a helyzeten, továbbfejlesztette és tökéletesítette a Stáhlly Ignác által lerakott alapokat. 1849 januárjában az állandó mozgásban levő hadsereg egészségügyi szervezetéről alig rendelkeztek megbízható adatokkal, tisztázatlan volt a honvédorvosi kar megmaradt létszáma, a tábori kórházak elhelyezkedése és befogadóképessége, valamint meggyengült a fegyelem. A létszámmal kapcsolatos gondok nemcsak az esetleges szolgálatelhagyásból eredtek, de abból is, hogy az egyes katonai parancsnokok önállóan is vehettek fel orvost, sebészt vagy ápolót. Flór első intézkedése a felmérés azonnali elvégzése volt, toborzással jelentősen növelte a szolgálat létszámát, új szolgálati szabályzatot adott ki, a teljes önállósághoz szokott parancsnokokkal szemben kivívta magának a kinevezési jogot, rendezte a honvédorvosok és egészségügyi szakszemélyzet zsoldját stb. Még a tavaszi hadjárat előtt pontos haditerv szerint telepítette az állandó, az ideiglenes és a mozgó egészségügyi egységeket, biztosította a kórházi felszereléseket, a nagyságrendnek megfelelő létszámot. Rendezte a gyógyszerellátást, Nagyváradon, Debrecenben és Szegeden – **Grósz Albert** törzsorvos felügyeletével – orvosi műszerkészítő műhelyeket rendeztetett be.

A hátszági orvosi tevékenység keretében megszervezték az újoncozás orvosi ellenőrzését, a sebesültek folyamatos felülvizsgálását és utókezelését, majd a tartósan rokkantakkal kapcsolatos gondozást. Ennek céljára Flór Szatmáron rokkantak házát alapított és hasonló országos központ felállítását is tervezte. A katonai szolgálatra jelentkező orvosok részére „utóképző” tanfolyamot indított. Szervezési munkájából kiemelkedik az az információs szolgálat, amelynek adataiból bármelyik pillanatban átcsoportosítható volt a honvédorvosi és egészségügyi szolgálat.

Külön kell szólnunk a szabadságharc egészségügyének két különös sajátosságáról, az ápolásról és a foglyogondozás ügyeiről. Az ápolás kérdésében a társadalom öntevékenységre építve mozgósították az ország asszonyait. A kötszer, tépés és egyéb kórházi felszerelések biztosítása érdekében a nőegyleteken keresztül országos gyűjtést hirdettek meg. **Kossuth Lajosné** felhívására lelkes asszonyok és lányok gyűjtöttek, tépéseket készítettek, sőt katonai kórházak konyháit vezették, biztosították tisztaságukat. A szükséges kórházi ápolói személyzet kiegészítésére Flór Ferenc bevonta az önként jelentkező asszonyokat és lányokat, ami intézményessé 1849. április 16-án vált, amikor élükre Kossuth Lajos országos főápolónőként kinevezte **Meszlényiné Kossuth Zsuzsannát**, legfiatalabb nőtestvérét. A Kossuth Zsuzsanna vezette önkéntes ápolónői kar kiváló munkát végzett, nemcsak kisegítette, hanem önállóan átvette a tábori kórházak betegápolását. Maga Kossuth Zsuzsanna 70 tábori kórház szervezésében és felszerelésében vett részt, és az irányítása alatt állt Országos Kórodai Főápolónői Intézet kiemelkedően jól működő szervezetté vált.

A hadifoglyokkal kapcsolatban humánus és a múlt század közepén egyedülálló magatartást tanúsítottak. A sebesült vagy beteg hadifoglyok a honvédekkel azonos elbánásban és ellátásban részesültek, azonos feltételek mellett kerültek a tábori egészségügyi intézményekbe. Szabályzatban rögzítették az azonosság elvét, sőt rendkívüli eréllyel léptek fel a megszegőkkel szemben. Például Flór még Debrecenben vásra verette és hadbíróság elé állította azt a betegápolót, aki az egyik tábori kórházban tettleg bántalmazta a sebesült hadifoglyokat. Számos adat van arra, hogy a fogságba került orvosokat és betegápolókat – polgári személyként és a honvédorvosokkal azonos fizetéssel – orvosi munkára kérték fel, amit az esetek többségében elvállaltak.

Az előbb vázolt átszervezés még a tavaszi hadjárat előtt befejeződött, és a megindult hadműveletek alatt a honvédegészségügy kiválóan megállta a helyét. Pest visszafoglalása után – Flórral az élén – a fővárosba települt az egészségügy irányító testülete, a központi kórház, a HM egészségügyi osztálya stb. Ekkor váratlan fordulat következett be: **Görgey Artúr**, az új hadügyminiszter **Lumniczer Sándort**, a feldunai hadsereg egészségügyi főnökét állította Flór helyére. Természetesen a szabadságharc belső politikai és személyi ellentétei kihatottak a katoniorvosi szolgálatra is, így esett áldozatul a Kossuth bizalmát élvező Flór Ferenc is. Meg kell jegyezni, hogy Lumniczer Sándor – a pesti egyetem későbbi kiváló sebésztanára – nem kevésbé volt érdemes e tisztségre, bár számára már csak a szabadságharc utolsó szakaszának, az összeomlás idejének nehéz munkája

maradt. Különben Lumniczer nevéhez fűződik annak a tábori egészségügyi szabályzatnak (Ideiglenes utasítás a feldunai hadsereg orvosai számára. Kassa, 1849) kidolgozása, amely Flór országos rendezésénél mintaként szerepelt.

1849 tavaszán remény ébredt a békés kibontakozásra, így májusban helyreállították a katonai és polgári egészségügy kettősségét. Az egykori polgári egészségügyi osztályt – **Bugát Pál** professzor vezetésével – a Belügyminisztériumba helyezték át, bár ennek tevékenységéről kevés adat maradt fenn az összeomlás idejéből.

Az 1848/49-es szabadságharc egészségügye a magyar orvostörténelem legszebb fejezetei közé tartozik, hiszen jól működő és rugalmasan átalakuló polgári és katonai egészségügyet teremtett, amelyben a magyar orvostársadalom többsége részt vállalt. E munkában részt vett a szabadságharc bukása után körvonalazódott pesti orvosi iskola majdnem minden tagja, itt szereztek tapasztalatot a jövő nagy feladatainak megoldásához. A bukás után bátran vállalták a börtönt (Balassa, Flór), az állásuktól való megfosztást, a kényszer katonai szolgálatot (Lumniczer Sándor), hogy később annál céltudatosabban küzdjenek hazánk közegészségügyi állapotainak átforgalmazásáért, az orvosképzés reformjáért és általában a magyar orvostudomány felemeléséért.

IRODALOM

Gortvay György: Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Budapest, 1953.

Ember Győző: Az 1848/49-i Minisztérium levéltára. Budapest, 1950.

Kapronczay Károly: A magyar szabadságharc betegápolásának kérdései. Orv. Tört. Közl., 1983. 91–94. sz.

Kapronczay Károly: A betegápolás kérdése a szabadságharc idején. Orv. Hetil., 1985, 126. évf. 6. sz.

Kapronczay Károly: A magyar szabadságharc egészségügyi szervezete. Orv. Hetil., 1984, 125. évf. 2. sz.

Osváth Zsuzsa: A betegápolás regénye a magyar szabadságharcban. Budapest, 1961.

Varga Endre: Az 1848–49. évi magyar szabadságharc egészségügyi szervezete. (Károlyi Emlékkönyv) Budapest, 1933.

Zetény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Budapest, 1948.

Magyar Országos Levéltár: Az 1848/49. Minisztérium Levéltára. Vallás- és Közokt. Min. iratai. (VKM)